

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی فلسفه اخلاق

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

گروه فلسفه اخلاق

عنوان:

بررسی آراء اخلاقی جان دیویی و ملامحسن فیض کاشانی

نگارش:

شهرزاد راهنمایات

استاد راهنما:

دکتر مهدی زمانی

استاد مشاور:

دکتر محمد حسن کریمی

آذر ۱۳۸۹

تقدیم به تمام کسانی که در جستجوی جاودانگی هستند.

تقدیم به:

مادرم، آذربانو پارسا که تلاش و توکل را به من آموخت و پدر بزرگووارم که امید را از او آموختم و خواهران و برادران عزیزم که محبت و مساعدتشان سختی‌های راه را بر من آسان کرد.

و تقدیم به:

یار عزیز و مشوق مهربانم، غلامرضا پارسا و فرزندان نازنینم، امیر و مانی که حضور سبزشان، بهار را در زندگیم جاودانه می‌کند.

یا هو

تو به صورت رفته‌یی، گم‌گشته‌یی
که درختش نام شد، گاه آفتاب
آن یکی کِش صد هزار آثار خاست
.....
ز آن نمی‌یابی که معنی هشته‌یی
گاه بحرش نام شد، گاهی سحاب
کمترین آثارِ او عمر بقاست

هر که جوید نام، گر صاحب ثِقّه است
درگذر از نام و، بنگر در صفات
همچو تو نومید و، اندر تفرقه است
تا صفات ره نماید سوی ذات
«مولوی»

با سپاس از پروردگار مهربان و با تشکر از تمامی کائنااتش که مرا در بهتر اندیشیدن یاری رساندند. لازم است از همه‌ی کسانی که در مراحل مختلف تدوین پایان‌نامه به اینجانب یاری رساندند و این مهم بدون آن یاری ممکن نبود، تشکر و قدردانی کنم.

از زحمات استاد گرامی جناب آقای دکتر مهدی زمانی که راهنمایی پایان‌نامه را به عهده داشتند قدردانی می‌کنم.

بسیار مدیون مشاوره‌های بی‌دریغ جناب آقای دکتر محمدحسن کریمی به عنوان مشاور پایان‌نامه می‌باشم.

استاد گرامی جناب آقای دکتر محمدجواد اسماعیلی به عنوان داور پایان‌نامه توضیحات گرانقدر و مفیدی در اختیارم قرار دادند. قدردان محبت ایشان و جناب آقای دکتر رضا رسولی داور دیگر پایان‌نامه می‌باشم.

دوست عزیزم سرکار خانم امینه عمرانی و همسر بزرگوارشان جناب آقای سید صدرالدین صدری رهنمودهای مفیدی در مسیر نگارش پایان‌نامه و اتخاذ اهدافی جدیدتر برای آینده‌ی تحصیلی‌ام داشته‌اند.

با آرزوی توفیق برای تمام این بزرگواران، امید است این تلاش‌ها مورد رضای حق تعالی و امام عصر (عج) قرار گیرد.

چکیده

هرچند جان دیویی به فلسفه‌ی اخلاق و فیض کاشانی بیشتر به علم اخلاق پرداخته‌است، مقایسه‌ی آراء اخلاقی این دو، شاید بتواند نتایج مفید به دست دهد.

دیدگاه ابزارگرایانه و پیامدگرایانه‌ی دیویی در تمامی ساحت‌های فرااخلاقی، اخلاق هنجاری و کاربردی وی مؤثر است. وی با رد هدف غایی و با توجه به اصول و معیارهای تجربه، تنها به محیط طبیعی و اجتماعی توجه دارد و براین اساس شیوه‌ی حل مسأله را ارائه می‌دهد که با توجه به این روش که مبتنی بر رویکردی علمی و آزمایشی است، فرد در موقعیت‌های اخلاقی، دست به انتخاب می‌زند و فرایند رشد که اصلی‌ترین ارزش در زندگی است، تأمین می‌شود.

بنابراین درباره‌ی مؤلفه‌های فرااخلاقی اندیشه‌های وی، می‌توان تغییر، رشد، ابزارانگاری و ارتباط بین نظر و عمل و درباره‌ی مؤلفه‌های اخلاق هنجاری اندیشه‌های وی، تجربه، روش مشکل‌گشایی، زمینه‌گرایی و آزادی را نام برد و در مورد مؤلفه‌های تربیت‌اخلاقی، عوامل درونی مؤثر بر تربیت؛ رغبت، هدف و ذهن درکنار عامل بیرونی مؤثر بر تربیت؛ طبیعت را نام برد.

او با دیدگاه غایت‌گرایانه در زمینه‌ی اخلاق هنجاری، به اخلاق فضیلت‌مند و وظیفه‌نگر، جهت و صبغه‌ای سازنده و جهت‌دهنده می‌دهد. دیدگاه وی استوار بر مبانی کلامی، عرفانی و فلسفی است و او با استفاده از این دیدگاه، با ارائه‌ی مبانی تربیت اخلاقی؛ تغییرپذیری خلق، نیت و اعتدال‌جامع و اصول هدایت‌گر بشر؛ استفاده از کلام وحی و کلام و سنت معصومین، فرد را در رسیدن به خودآگاهی و خداآگاهی و نائل‌شدن به کمال حقیقی یاری می‌رساند.

بنابراین درباره‌ی مؤلفه‌های فرااخلاقی اندیشه‌های وی، می‌توان اهمیت ارزش فی‌نفسه همراه با ارزش ابزاری، واقعی بودن و مطلق بودن ارزش و در مورد مؤلفه‌های اخلاق هنجاری اندیشه‌های وی، قرب الهی، تحصیل خوبی از طریق تصفیه و تهذیب؛ کسب فضایل و رفع رذایل، با استفاده از عبادت و اخلاق را نام برد و در مورد مؤلفه‌های تربیت‌اخلاقی، در کنار تربیت عرفانی، می‌توان تغییرپذیری خلق، اعتدال‌جامع، نیت، امتیاز معارف و حیانی بر برهانی، ضرورت دین در افزایش قوه‌ی تفکر و سازندگی اجتماعی را نام برد. هرچند هر دو فیلسوف به فرد، رشد فردی، تجربه، آزادی، جامعه و بهسازی جامعه بذل توجه داشته‌اند، فیض تحت تأثیر تعالیم دینی از بعدی الهی و معنوی به این مسائل می‌نگرد و بر همین اساس به ارائه‌ی راه‌کارهای مؤثری برای تربیت و خودسازی فرد و بهسازی جامعه می‌پردازد. درحالی‌که در آراء دیویی جنبه‌های روحانی و معنوی الهی تربیت اخلاقی نادیده گرفته شده‌است و ارزش‌ها و اخلاقیات در سطح سازگار کردن انسان با محیط طبیعی و اجتماعی فرو کاسته شده‌است.

واژگان کلیدی: جان دیویی - ملامحسن فیض کاشانی - پراگماتیسم - نظریه‌ی اخلاقی - تعلیم و تربیت

فهرست مطالب

کلیات	۱
فصل اول: آراء اخلاقی جان دیویی	
مقدمه	۱۳
۱-۱ جان دیویی (م ۱۸۵۹-۱۹۵۲)	۱۳
۱-۱-۱ زندگی دیویی	۱۳
۱-۱-۲ آثار دیویی	۱۴
۱-۱-۳ تأثیر فیلسوفان غربی در اندیشه‌ی دیویی	۱۶
نتیجه‌گیری	۱۹
۲-۱ مؤلفه‌های فرااخلاقی اندیشه‌های دیویی	۲۰
۱-۲-۱ تأثیر پراگماتیسم	۲۰
الف - ظهور پراگماتیسم	۲۰
ب - تأثیر ایده‌آلیسم بر پراگماتیسم	۲۱
پ - دیدگاه پراگماتیسم درباره‌ی تغییر	۲۱
ت - ارزش از دیدگاه پراگماتیسم	۲۳
۲-۲-۱ ارتباط بین <i>است و باید</i>	۲۵
۳-۲-۱ هدف	۲۹
مراحل شکل‌گیری هدف	۲۹
۴-۲-۱ معیار ارزیابی ارزش‌ها	۳۰
الف - ابزارانگاری	۳۲
۱- مبانی تاریخی و فرهنگی دیدگاه دیویی	۳۲
۲- مبنا‌ی علمی دیدگاه دیویی	۳۳
ب - وسایط و غایات	۳۵

نتیجه‌گیری	۳۷
۳-۱ مؤلفه‌های اخلاق هنجاری اندیشه‌های دیویی	۳۸
۱-۳-۱ ارزش	۳۸
الف - تجربه و معیارهای آن	۳۸
۱- اصل تداوم تجربه	۴۰
۲- موقعیت و تأثیر متقابل	۴۲
ب- روش مشکل‌گشایی	۴۲
۱-۳-۲ درستی و نادرستی عمل	۴۶
الف - نسبی‌بودن ارزش‌ها	۴۶
۱- زمینه‌گرایی	۴۶
الف- تمایز زمینه‌گرایی از جزئی‌نگری و قاعده‌گرایی	۴۷
ب- ویژگی‌های وضعیت اخلاقی	۴۹
پ- ماهیت تغییرات	۵۰
۲- کنترل اجتماعی و آزادی	۵۱
الف - انواع آزادی	۵۱
ب - دموکراسی	۵۳
نتیجه‌گیری	۵۴
۴-۱ ارتباط دین و اخلاق	۵۵
دین از نظر دیویی	۵۵
نتیجه‌گیری	۵۷
۵-۱ مؤلفه‌های تربیت اخلاقی اندیشه‌های دیویی	۵۸
۱- ۵-۱ مفهوم تربیت اخلاقی در گذر زمان	۵۸
۱- ۵-۲ ارزش	۵۹

۶۱.....	۱-۵-۳ عوامل درونی مؤثر بر تربیت.....
۶۱.....	الف - رغبت.....
۶۲.....	۱-انواع امیال.....
۶۲.....	۲-ارتباط رفتار و رغبت.....
۶۴.....	ب - هدف.....
۶۶.....	پ - ذهن.....
۶۷.....	۱- هوش.....
۶۸.....	۲- تفکر خلاق.....
۶۹.....	۱-۵-۴ عامل بیرونی مؤثر بر تربیت.....
۷۰.....	طبیعت.....
۷۱.....	۱- معیارهای تجربه در آموزش و پرورش.....
۷۲.....	۲- اهمیت اجتماع در اخلاق.....
۷۴.....	فرد و اجتماع.....
۷۷.....	نتیجه‌گیری.....
۷۹.....	نتیجه‌گیری کلی.....
فصل دوم: آراء اخلاقی ملامحسن فیض کاشانی	
۸۱.....	مقدمه.....
۸۱.....	۱-۲ ملامحسن فیض کاشانی.....
۸۱.....	۱-۱-۲ زندگی فیض.....
۸۲.....	۲-۱-۲ آثار فیض.....
۸۴.....	نتیجه‌گیری.....
۸۵.....	۲-۲ مؤلفه‌های فرااخلاقی اندیشه‌های فیض.....
۸۵.....	۱-۲-۲ حکمت نظری و عملی.....

- ۸۷..... ۲-۲-۲ معیار ارزیابی ارزش
- ۸۸..... اقسام ارزش
- ۸۹..... ۳-۲-۲ واقعی بودن ارزش
- ۹۱..... ۴-۲-۲ مطلق بودن ارزش
- ۹۳..... نتیجه گیری
- ۹۴..... ۳-۲ مؤلفه های اخلاق هنجاری اندیشه های فیض
- ۹۴..... ۱-۳-۲ درستی و نادرستی عمل
- ۹۴..... قرب الهی
- ۹۵..... الف- فطرت خداجویی
- ۹۵..... ب- اعتقاد به نبوت
- ۹۷..... ۲-۳-۲ چگونگی تحصیل خوبی
- ۹۷..... الف - تصفیه و تهذیب
- ۹۹..... ب - فضایل و رذایل
- ۹۹..... ۱- اقسام فضایل و رذایل
- ۱۰۰..... ۲- راه کارهای کسب فضایل و رفع رذایل
- ۱۰۱..... پ - عبادت و اخلاق
- ۱۰۱..... ۱- معنای واقعی عبادت
- ۱۰۱..... ۲ - اقسام عبادت
- ۱۰۲..... نتیجه گیری
- ۱۰۳..... ۴-۲ مؤلفه های تربیت اخلاقی اندیشه های فیض
- ۱۰۳..... ۱-۴-۲ قلمرو اخلاق و تربیت

- ۲-۴-۲ علم اخلاق و تربیت از نظر فیض و در مقایسه با غزالی ۱۰۴
- ۳-۴-۲ تربیت عرفانی از نظر فیض ۱۰۷
- مبانی تربیت عرفانی ۱۰۷
- ۴-۴-۲ تربیت اخلاقی ۱۰۸
- الف- ویژگی‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه فیض ۱۰۸
- ب - اهداف علم اخلاق و تربیت اخلاقی ۱۰۸
- پ - مبانی تربیت اخلاقی ۱۱۰
- ۱- مبانی انسان‌شناسی ۱۱۰
- الف- تغییرپذیری خلق ۱۱۰
- ۱- ثبات در اخلاق ۱۱۱
- ۲- شروع تأدیب ۱۱۴
- ۳- نحوه‌ی آشنایی با عیوب ۱۱۵
- ب- اعتدال جامع ۱۱۷
- اقسام اعتدال قوا ۱۱۸
- ۱- به صورت فطری ۱۱۸
- ۲- از طریق مجاهده ۱۱۹
- ۲- مبانی وجودشناسی ۱۱۹
- نیت ۱۱۹
- ۳- مبانی معرفت‌شناسی ۱۲۳
- ضرورت دین در تربیت اخلاقی ۱۲۳
- الف- امتیاز معارف و حیانی بر برهانی ۱۲۴

ب- تأثیر تعالیم دینی بر انسان.....	۱۲۵
۱- افزایش قوه‌ی تفکر.....	۱۲۵
۲- سازندگی اجتماعی.....	۱۳۱
ت- ضرورت اجتماع در تربیت اخلاقی.....	۱۳۲
۱- مبانی تربیت اجتماعی.....	۱۳۲
۲- اهمیت تربیت اجتماعی.....	۱۳۲
تعریف سیاست از نظر فیض.....	۱۳۲
نتیجه‌گیری.....	۱۳۴
نتیجه‌گیری کلی.....	۱۳۵
فصل سوم: مقایسه‌ی آراء اخلاقی جان دیویی و ملامحسن فیض کاشانی	
مقدمه.....	۱۳۷
۱-۳ واقعیت غایی.....	۱۳۷
۲-۳ ارزش.....	۱۳۹
۳-۳ توجه به درون.....	۱۴۰
۴-۳ تزکیه و تهذیب.....	۱۴۱
۵-۳ رابطه‌ی دین و اخلاق.....	۱۴۱
۱-۵-۳ نقش دین در کنترل و هدایت عقل.....	۱۴۲
۲-۵-۳ نقش دین در سازندگی اجتماعی.....	۱۴۳
۳-۵-۳ جایگاه اخلاق در روابط انسان.....	۱۴۶
منابع و مأخذ.....	۱۵۰
منابع فارسی و عربی.....	۱۵۰

۱۵۴.....منابع لاتین

۱۵۵.....منابع اینترنت

۱۵۶.....چکیده انگلیسی

کلیات

عنوان پایان نامه:

فارسی : «بررسی آراء اخلاقی جان دیویی و ملامحسن فیض کاشانی»

لاتین:

"Dewey and Molla Mohsen Feyz-e Kashani on Ethical Doctrines"

تعریف مسأله و بیان پرسش‌های اصلی پژوهش

در تعریف فلسفه، واژه‌ی فلسفه‌ورزی مورد توجه قرار گرفته‌است که به معنای دلیل آوردن برای پرسش‌های بنیادی زندگی است. این پرسش‌ها به طور اساسی ذهن بشر را درگیر می‌کنند و در هر برهه، نحله‌ها و مکتب‌ها و ادیان مختلف پاسخ‌های مختلفی برای آن‌ها عنوان کرده‌اند. بعضی هم صورت مسأله را پاک کرده و اساساً جستجو برای پاسخ را روا ندانسته‌اند که همان‌ها هم به قولی فلسفه‌ورزیدند برای رد ضرورت فلسفه‌ورزیدن. در هر حال، گویا گریزی از این پرسش‌ها و دلیل آوردن‌ها نیست. نمونه‌ای از این پرسش‌ها عبارتند از: پرسش‌هایی درباره‌ی وجود یا عدم خداوند، مختار یا مجبور بودن بشر، ماهیت اصولی که باید در زندگی دنبال شود و چگونگی تبیین آنان. پاسخ به این پرسش‌هاست که به ماهیت زندگی بشر شکلی خاص می‌بخشد.

جان دیویی اندیشه‌ورزی با توصیه‌های اخلاقی در مسائل مربوط به تعلیم و تربیت است. تلاش‌های او در حوزه‌ی تعلیم و تربیت متأثر از دیدگاه روش‌شناسانه‌ی تجربی عمل‌گرایی او، ریشه‌هایی در غایت فلسفه به صورت عام و غایت اخلاق به طور خاص دارد. وی استدلال می‌کند که احکام اخلاقی از سویی ناظر بر عمل بوده و از سویی با گزاره‌های تجربی واقعی سروکار دارد.

اگر بتوان درباره‌ی پایه‌های اصلی تعلیم این ادعا را کرد که یکی است و می‌تواند در همه جا یکسان اعمال شود، این ادعا در مورد تربیت امکان ندارد: هر ملتی باید باتوجه به تاریخ و گذشته‌های خود، اوضاع تاریخی و جغرافیایی، باورهای رایج و مورد احترام، رویدادها و پیش‌آمدها و از همه بالاتر هدفی که دنبال می‌کند، بنیاد تربیت فردی و اجتماعی را پایه‌گذاری کند. بدین ترتیب در مورد این‌که

ارزش به چه چیزی تعلق می‌گیرد و این که آیا این تعلق، نسبی است یا مطلق و این که باید‌ها و نبایدها بر چه اساسی تعریف می‌شوند و ضرورت و نحوه‌ی تربیت اخلاقی نیازمند اندیشیدن هستیم. در این بررسی جان دیویی، فیلسوف عمل‌گرای امریکایی با ملا محسن فیض کاشانی از بزرگ‌ترین علمای امامیه که بیشتر رویکردی نقلی به اخلاق دارد، مقایسه می‌شود.

در این میان پرسش‌هایی درباره‌ی دیدگاه‌های اخلاقی اندیشه‌های دیویی و فیض پیش می‌آید. لازم به ذکر است در نگارش این پژوهش، تقدم فصل مربوط به بررسی آراء اخلاقی جان دیویی نسبت به فصل مربوط به بررسی آراء اخلاقی فیض کاشانی، از هدفی خاص پیروی نمی‌کند. بلکه تنها برطبق عنوان پژوهش که به تصویب گروه فلسفه‌ی اخلاق رسیده، چنین ترتیبی اتخاذ شده است.

با توجه به شواهدی که در باب تأثیر و تأثر در حوزه‌ی اخلاق و تعلیم و تربیت اندیشه‌ی دیویی وجود دارد و نقش ملا محسن فیض کاشانی در حوزه اخلاق اسلامی، این تحقیق برآن است تا با بازکاوی اندیشه‌های اخلاقی این دو، به این پرسش‌ها پاسخ گوید که:

۱- دیدگاه‌های جان دیویی در زمینه‌ی فلسفه‌ی اخلاق کدامند؟

۲- دیدگاه‌های ملا محسن فیض کاشانی در زمینه‌ی فلسفه‌ی اخلاق کدامند؟

۳- آراء اخلاقی جان دیویی و فیض کاشانی در حوزه‌ی تعلیم و تربیت چه تأثیری داشته‌اند؟

۳- وجوه تشابه و تمایز اندیشه‌های اخلاقی دیویی و فیض کاشانی کدامند؟

ضرورت انجام پژوهش

با توجه به این مطلب که توجه به اخلاقیات از پایه‌ای‌ترین نیازهای جامعه و عاملی مؤثر در بهبود و استحکام بنیان‌های جامعه است، و با توجه به ارتباط تنگاتنگی که علم اخلاق و فلسفه‌ی اخلاق با تعلیم و تربیت دارند، پرداختن به این موارد از ضروریات پیشرفت جامعه به نظر می‌رسد. بدین منظور، بررسی فلسفه‌ی اخلاق در نظریات جان دیویی که حیطة‌ی فعالیت خود را در تعلیم و تربیت قرار داده و با دیدی عملگرایانه به فلسفه‌ی اخلاق و تعلیم و تربیت نظر دارد، انتخاب شده است.

ملا محسن فیض کاشانی به عنوان فیلسوفی فضیلت‌گرا با مستفیض‌شدن از کلام قرآن و آموزه‌های اخلاقی معصومین، آن‌ها را عواملی مؤثر در پیشرفت اخلاقی و تربیتی معرفی می‌کند. به نظر می‌رسد مقایسه‌ی این دو فیلسوف و نظام‌هایی که در حوزه‌ی اخلاق به آن‌ها معتقدند، بتواند پیامدهای مفیدی داشته باشد.

با عنایت به بررسی‌های به عمل آمده، گرچه در زمینه‌ی فلسفه‌ی تعلیم و تربیت از دیدگاه دیویی و مقایسه‌ی تطبیقی آراء وی با سایر فیلسوفان و در زمینه‌ی فلسفه‌ی اخلاق از نظر وی، مطالعاتی انجام شده و همچنین آثاری درباره‌ی نظرات فلسفی، عرفانی و تربیتی فیض کاشانی و البته بیشتر به تفکیک نوشته شده‌است، ولی بررسی آراء اخلاقی دیویی در مقایسه با ملا محسن فیض کاشانی مورد بررسی نظام‌دار قرار نگرفته‌است. بنابراین انجام پژوهش در این زمینه ضرورت می‌یابد. امید است این پژوهش بتواند راهکاری را برای رسیدن به نگرش اخلاقی درست و حل معضله‌های اخلاقی ارائه دهد. نقش و عملکرد تعلیم و تربیت اسلامی را نمایان‌تر سازد.

هدف‌ها

اهدافی که برای این پژوهش می‌توان در نظر گرفت، عبارتند از:

- ۱- بررسی دیدگاه‌های جان دیویی در زمینه‌ی فلسفه‌ی اخلاق
- ۲- بررسی دیدگاه‌های ملا محسن فیض کاشانی در زمینه‌ی فلسفه‌ی اخلاق
- ۳- بررسی تأثیر دیدگاه‌های دیویی و فیض کاشانی در حوزه‌ی تعلیم و تربیت
- ۴- مقایسه‌ی آراء اخلاقی دیویی و ملا محسن فیض کاشانی

کاربردهای این پژوهش

امید است علاوه بر تأثیر در بهره‌گیری دانشجویان و دانش‌پژوهان از نتایج حاصله، این پژوهش بتواند زوایایی مختلف از آراء اخلاقی دیویی و ملا محسن فیض کاشانی را آشکار سازد و با عنایت به ماهیت و هدف پژوهش‌های بنیادی می‌توان انتظار داشت بستری جدید برای گسترش مرزهای دانش بشری در این حوزه فراهم گردد.

کلیه‌ی پژوهش‌گران و دانش‌پژوهان حوزه‌های فلسفه‌ی اخلاق و فلسفه‌ی تعلیم و تربیت می‌توانند از مطالب این پژوهش استفاده کنند.

روش انجام پژوهش

این پژوهش از پژوهش‌های نظری می‌باشد و روش به‌کاررفته در آن، روش توصیفی-تحلیلی است. روش جمع‌آوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای؛ بررسی اسناد و مدارک است. اسناد و مدارک مورد بررسی در این پژوهش متون و آثار نویسندگان در این زمینه می‌باشد. ضمن مطالعه‌ی اسنادی کتابها و مقاله‌هایی که درباره‌ی دیویی و فیض و دیدگاه‌های آنها نوشته شده‌بود و ضمن آشنایی با آراء اخلاقی آنها، از مطالب مورد نیاز فیش‌برداری شد. از این داده‌ها در توصیف دیدگاه‌های دیویی و فیض در فلسفه‌ی اخلاق، استفاده شد که با مقایسه‌ی این دو و تحلیل مطالب، مؤلفه‌های اخلاقی اندیشه‌های این دو و شباهت‌ها و تفاوت‌های بین آن دو دیدگاه مشخص شد. بدین ترتیب روش بررسی اسناد و مدارک و نیز تحلیل محتوای آنها سه مرحله را طی کرده‌است:

۱- مرحله‌ی تحلیل ابتدایی؛ مرحله‌ی سازمان دادن که شامل این موارد می‌باشد:

الف) قرائت آزاد ب) انتخاب مدارک و اسناد پ) تنظیم پرسش‌ها و اهداف ت) تهیه‌ی

مواد قبل از شروع تحلیل اصلی

۲- مرحله‌ی استخراج از اسناد و مدارک محتوا: رویکرد استقرایی^۱ از رویکردهای مشخص تحلیل

محتوا است که در آن، بر اساس پرسش‌های پژوهش، مقوله‌هایی که باید به صورت اطلاعاتی گردآوری شوند و قسمت‌هایی از محتوا که باید مورد تأویل و تفسیر قرار گیرند، مشخص می‌شوند.

مراحل مختلف رویکرد استقرایی تحلیل محتوای اسناد:

الف) مشخص کردن پرسش‌های پژوهش که راهنمای مقوله‌ها یا اهداف پژوهش‌اند

ب) تعیین تعریف و معیار انتخاب برای مقوله‌ها یا طبقه‌ها

---

¹ - Inductive

پ) استخراج گام به گام مقوله‌ها از اسناد مورد بررسی

ت) بازنگری مقوله‌ها پس از بررسی ۱۰ تا ۵۰ درصد مواد مورد بررسی

ث) بررسی نهایی اسناد

ج) تفسیر نتایج

۳- مرحله‌ی بررسی نتایج به دست آمده و تفسیر آن.

تعاریف و اصطلاحات

علم اخلاق

منظور از علم اخلاق، بررسی اخلاق یا اخلاقیات است. توجه به ماهیت اخلاق و بهترین روش فهم آن و ارائه‌ی فرض‌های مختلف در این راستا، رویکردهای متفاوت فراوانی را به اخلاق، سبب شده که یکی از این رویکردها فلسفه‌ی اخلاق است. (هولمز، ۱۳۸۵، ۲۳)

فلسفه‌ی اخلاق

فلسفه‌ی اخلاق بحثی فلسفی در باب اخلاق، مسایل اخلاقی و احکام اخلاقی است، (فرانکنا، ۱۳۸۳، ۲۵).

تمایز بین علم اخلاق و فلسفه‌ی اخلاق

میان علم اخلاق و فلسفه‌ی اخلاق از جنبه‌های گوناگون تفاوت‌هایی وجود دارد. عالمان مسلمان، علم اخلاق را علمی می‌دانند که از صفات و قوای انسان و طریقه‌ی تهذیب آن‌ها بحث می‌کند تا انسان با کسب صفات خوب و زدودن صفات بد به غایت این علم که رسیدن به کمال و سعادت جاودان است، دست پیدا کند. بعضی از علمای غربی هم علم اخلاق را مربوط به رفتار انسان می‌دانند و نحوه‌ی رفتار بشر را چنان‌که باید باشد و فارغ از توجه به صفات و ملکات و یا سجایای اخلاقی بررسی می‌کنند.

معنا یا کاربرد تعبیرات «درست»، یا «خوب» (از نظر اخلاقی) چیست؟ آیا احکام اخلاقی و ارزشی قابل توجیه‌اند؟ چگونه اثبات یا توجیه می‌شوند؟ آیا می‌توان اخلاق را به قراردادهای اجتماعی یا بر احساسات شخصی یا به خواست خدا نسبت داد؟

ماهیت اخلاق چیست؟ آیا حقایق اخلاقی وجود دارند؟ تفاوت اخلاقی و غیراخلاقی در چیست؟
فرا اخلاق شامل دو بخش است.

الف- بخشی در مورد سرشت داوری‌های اخلاقی که بیشتر در مورد تعریف «خوب» است.

ب- بخشی درباره‌ی روش‌شناسی که در مورد نحوه‌ی انتخاب اصول اخلاقی بحث می‌کند.

از آنجا که فرا اخلاق روش انتخاب اصول و پرداختن به اخلاق هنجاری را بررسی می‌کند، بنیادی‌ترین شاخه‌ی فلسفه‌ی اخلاق محسوب می‌شود.

در بحث فرا اخلاق یک تقسیم‌بندی، مکتب‌های اخلاقی را به تعریف‌گرا (توصیفی)^۱ و ناتعریف‌گرا (غیرتوصیفی)^۲ تقسیم می‌کند. مکتب‌های تعریف‌گرا، قضایای اخلاقی را اخباری می‌دانند که از واقعیت‌های بیرونی خبر می‌دهند و در نتیجه می‌توان درباره‌ی درست و نادرست بودن قضایای اخلاقی داوری کرد. این مکتب‌ها شامل مکتب‌های طبیعت‌گرا و ناطبیعت‌گرا هستند. مکتب‌های ناتعریف‌گرا، مکتب‌هایی هستند که قضایای اخلاقی را انشایی می‌دانند که در نتیجه از هیچ امر واقعی بیرون از خواست و تمایل شخص حکایت نمی‌کنند.

اخلاق هنجاری^۳

اخلاق هنجاری یا دستوری از زمان سقراط، افلاطون و ارسطو مورد توجه بوده‌است.

این بخش فلسفه‌ی اخلاق شامل بررسی اصول تبیین‌کننده‌ی این مطلب است که انسان چگونه باید زندگی کند. اخلاق هنجاری به دنبال هنجارهایی است که می‌گوید چه چیز درست است و چه چیز نادرست. یا چه چیز ارزشمند است یا فضیلت‌آمیز و یا عادلانه.

---

¹ - Descriptive

² - Non-descriptive

³ - Normative Ethics